

Теоретичні аспекти безпеки людського розвитку

Маркова Н. С., Дем'яненко А. А.

Вступ. Перехід людства на нову стадію розвитку виходить із пріоритетних потреб суспільства. Одна з головних потреб, і в той же час, умов розвитку суспільства є комплексна потреба людини у безпеці. Окрім зосередження уваги світової спільноти на проблемах, пов'язаних зі зростанням рівня тероризму, міжнародних та національних військових конфліктів, сьогодні світ стикається з загостренням вже існуючих та виникненням нових проблем, не менш глобальних за масштабом: демографічних, соціально-економічних, екологічних, інформаційно-технологічних тощо, аналіз яких проведено нижче.

Однією із найгостріших демографічних проблем сучасного суспільства є високий рівень внутрішньої та зовнішньої міграції. Так, за останніми даними Фонду Народонаселення ООН, лише у 2014 році загальна чисельність біженців і внутрішньо переміщених осіб у всьому світі досягла 59,5 млн осіб, що є найвищим показником з часів Другої світової війни, а кількість внутрішньо переміщених осіб зросла удвічі з 2010 по 2015 рр. [21]. В контексті сказаного сучасними глобальними соціально-економічними проблемами розвитку суспільства залишаються високий рівень безробіття, низька заробітна плата та соціальна нерівність населення. Зокрема, спостерігається поглиблення диспропорцій в економічному розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються: 2/3 від усього населення, що живуть за межею бідності в світі проживають в Східній і Південній Азії, а 1/4 – в деяких країнах Африки [10].

Науково-технічний прогрес та розвиток сучасної індустрії завдає шкоди та суттєво поглиблює стан навколишнього середовища. Так, аналізуючи статистичні дані Швейцарського інституту [Swiss Re Institute], у 2016 році відбулося 327 катастроф, з них 136 техногенні аварії. Загалом, стихійні лиха призвели до економічних втрат у розмірі 175 млрд. дол., що майже вдвічі перевищує рівень втрат у 2015 році [19].

Зі стрімким розвитком та запровадженням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя, надзвичайної актуальності набирає питання кібербезпеки, адже безперервність роботи промислових об'єктів, медичних закладів, закладів сфери послуг, державних стратегічних об'єктів є важливою складовою розвитку економіки та суспільства в цілому. За підрахунками страхового ринку Lloyd's лише за 2016 рік через постійні кібератаки сукупні витрати компаній усього світу склали близько 450 млрд. дол. США [18].

З огляду на вищезазначені факти, стає очевидним, що існування невирішених глобальних та поява нових проблем, які супроводжують сучасне суспільство та перешкоджають стабільному людському розвитку, вимагають науково-теоретичного переосмислення розуміння поняття «безпека».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми безпеки та її забезпечення в сучасних умовах досліджуються в різних сферах науки і реалізуються на практиці. Теоретичний фундамент безпеки у парадигмі людського розвитку закладено фахівцями ПРООН – А. Сеном [A. Sen] і Махбуб уль Хаком [Mahbub ul Haq] та набули подальшого розвитку у працях зарубіжних учених: Д. Біго [D. Vigo], К. Бута [K. Booth], Б. Бузана [B. Buzan], Н. Воан-Уільямса [N. Vaughan-Williams], Дж. Неффа [J. Nef], Р. Парижа [R. Paris], К. Піплза [C. Peoples] та вітчизняних учених: М. О. Воротнюк, А. А. Гриценка, Г. В. Іващенко, С. В. Картунова, В. М. Кузьомка, С. В. Нестерова, Н. В. Стежко, М. О. Сухомлина, Л. С. Шевченко тощо. Віддаючи належне науковій і практичній значущості досліджень у вітчизняній та зарубіжній теорії безпеки, певне коло завдань, пов'язаних із переосмисленням категорії, з урахуванням впливу різноманітних макро- та мегачинників, потребує подальшого вивчення відповідно до потреб практичної і науково-дослідної діяльності.

Об'єктом дослідження є процес формування теоретичних аспектів безпеки людського розвитку

Предметом статті є процес формування та удосконалення понятійно-категоріального апарату безпеки людського розвитку.

Мета статті – обґрунтування базових категорій концепції безпеки людського розвитку та формування авторського визначення поняття «безпека людського розвитку», яке б забезпечило найбільш комплексне розуміння сутності цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Проблеми безпеки та її забезпечення в сучасних умовах досліджуються в різних сферах науки і реалізуються у практиці. Так, у сфері теоретичних досліджень ця проблема аналізується у працях науковців з філософії, соціології, економіки, юриспруденції тощо. Таким чином, є очевидним те, що явище «безпека» є всеохоплюючим і має складний міждисциплінарний вимір, у результаті чого категорія постійно набуває нових характеристик. В умовах динамічного прискорення суспільно-економічного та науково-технічного розвитку, і відповідно, переосмислення ролі людини у сфері суспільного життя, актуальності набирає й перегляд сутності безпеки.

Науковці, що досліджують проблеми безпеки – Колумб Піплз і Нік Воан-Уільямс [20], найбільш комплексно врахували та узагальнили існуючі у світовій практиці напрями дослідження безпеки та виділили такі основні підходи: політичний, ліберальний і критичний.

Відповідно до політичного підходу, природа поняття безпеки є суто військовою, а підвищення рівня безпеки означає нарощення військового потенціалу держави.

Ліберальний підхід передбачає наявність механізмів, що забезпечують прагнення до миру і міжнародного співробітництва, обмеження гонки озброєнь.

Загалом, обидва підходи є традиційними, оскільки в основі лежить бачення безпеки держави, а головна загроза має військовий характер. Слід зазначити, що переважання традиційного погляду у розумінні категорії безпеки продовжує використовуватись в американській теорії та практиці.

Погоджуємось із коментарем К. Піплза і Н. Воан-Уільямса, що такий підхід, «коли прагнення держави підвищити рівень безпеки шляхом нарощування озброєнь змушує інші держави діяти таким же чином, призводить

до розкручування спіралі нестабільності та підвищення напруги у міжнародних відносинах» [20]. Зокрема, як стверджує К. Бут, для мільйонів людей усього світу головною загрозою є не «ворог» (як зовнішня загроза), а власна держава. Це твердження підтверджується статистичними даними. Так, останніми роками змінюється природа збройних конфліктів [14]. Згідно з дослідженнями Упсальського університету [Uppsala University] спільно з Центром вивчення громадянської війни Інституту досліджень миру в Осло (PRIO) починаючи з 1946 року, зареєстровано 259 різних озброєних конфліктів. Зокрема фахівцями виявлено дві негативних тенденції: зменшення міждержавних конфліктів, які склали половину всіх озброєних конфліктів на початку періоду та друга тенденція – збільшення кількості цивільних конфліктів (зокрема, останні дослідження Упсальського університету у 2015 році співвідношення міждержавних до громадянських конфліктів складає 1/40) [16]. Отже, вищезазначені обставини ставлять під сумнів необхідність подальшої пріоритетності держави в дискурсі безпеки.

Таким чином, відійшовши від положень політичного та ліберального підходів бачення безпеки, реалії сьогодення вимагають трансформації розуміння поняття – від «безпека держави» до «безпека людини». Науково-теоретичне обґрунтування такого переходу, розгляд безпеки крізь призму проблем людини лягли в основу третього, критичного, підходу сучасного бачення проблем безпеки. Це змушує міжнародне співтовариство розширити сферу безпеки і зосередитись на дослідженні безпеки окремо кожної людини, а також звернути увагу на процес формування і активного розвитку теоретичних основ людської безпеки та її практичної реалізації.

Так, першим міжнародним документом, де акцентується увага на безпеці людини, обґрунтовується її значущість є Доповідь про людський розвиток 1994 року. Теоретичні положення, сформульовані фахівцями ПРООН – Махбуб уль-Хаком та Амартія Сеном, покладено в основу формування концепції людської безпеки, що популяризується ПРООН [22]. Необхідно зауважити, що теоретичні положення концепції людської безпеки сформовані

як частина цілісної парадигми людського розвитку, згідно із цим людська безпека вимагає приділенню уваги причинам індивідуальної безпеки і перешкодам на шляху реалізації людського потенціалу. У Доповіді про людський розвиток у 1994 році відображено ці проблеми в контексті демілітаризованого світу і акцентується увага на скороченні військових витрат. Фахівці ПРООН відзначають, що людська безпека може бути представлена у двох напрямках: по-перше, це безпека від гуманітарних загроз, таких як голод, хвороби, демографічна ситуація тощо; по-друге, загрози, що мають воєнний характер [22].

Для того, щоб повною мірою реалізувати потенціал підходу безпеки людини ООН було створено Цільовий фонд з питань безпеки людини, на який покладено завдання з організації системи людської безпеки, фінансування заходів і популяризації концепції у світовому масштабі. Адже такі проблеми, як епідемії чи погіршення якості системи освіти, легше заздалегідь попередити, ніж згодом розв'язати. Отже, концепція людської безпеки є людиноцентричною, має всеосяжний характер охоплення і в той же час конкретну направленість забезпечення безпеки та орієнтована на профілактику, ніж на протидію загрозам. Тобто, як концепція, орієнтована на людину, безпека людини ставить її у «центр уваги», розглядає широкий діапазон умов, які створюють загрозу для виживання, засобів до існування, гідність, і визначає поріг, нижче якого людському життю загрожує небезпека [22].

Таким чином, автор вважає, що сучасну концепцію людської безпеки не слід розглядати лише у рамках парадигми людського розвитку, це досить нова самостійна система поглядів, що має всеохоплюючий характер. Проте, часто виникає питання щодо того, яким чином концепції людського розвитку і людської безпеки пов'язані між собою.

У результаті міжкатегоріального аналізу понять людського розвитку та людської безпеки виявлено, що змістовне наповнення поняття «людський розвиток» більш осяжне, метою якого є розширення можливостей вибору і свободи людей [22, с. 23], а безпека людини «...сприяє зміцненню прав людини

і посилює розвиток людського потенціалу» [17]; сутність людської безпеки полягає у забезпеченні пріоритету свободи таким чином, щоб людина мала можливість здійснювати вибір безпечно і вільно.

Слід відзначити, що людський розвиток носить переважно довгостроковий характер, ключова мета є стратегічною, але її досягнення досить «розтягнене» у часі, у той момент, як людська безпека спрямована, в переважній більшості на термінове усунення загроз [2].

У результаті чіткого розмежування понять за основними критеріями: характеристикою, часовими рамками, головною метою та завданнями, з'ясовано, що людська безпека доповнює концепцію людського розвитку у частині безпечної свободи варіантів вибору (свобода від потреб); сприяння забезпеченню безпеки на рівні процвітання і прогресу, а не на рівні виживання. На думку автора, ці положення стають основою концепції безпеки людського розвитку. Натомість погоджуємося з думкою М. О. Воротнюк, яка вважає, що поняття безпеки людського розвитку є «досить цікавим тому, що водночас є елементом як концепції людського розвитку, так і концепції людської безпеки» [2, с. 5], що відображено на рис.

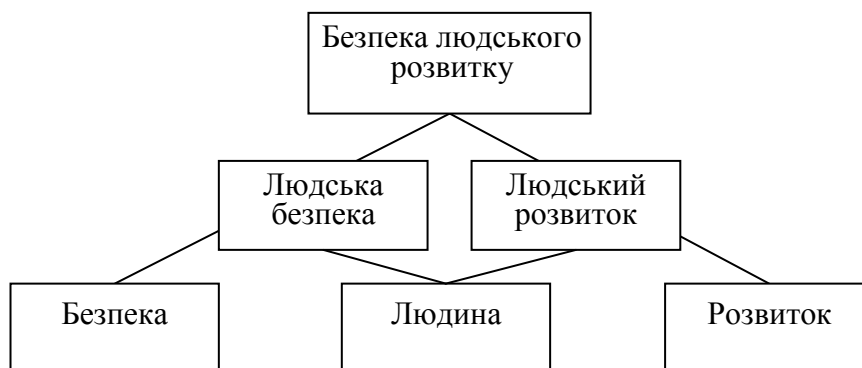

Рис. – Місце безпеки людського розвитку серед понять людського розвитку і людської безпеки

Але розвиток концепції безпеки людського розвитку не набув широкого визнання серед вітчизняних учених, оскільки безпека людського розвитку, впродовж тривалого часу, досліджувалась «... у рамках таких наукових

напрямків як соціальна безпека, економічна безпека та безпека життєдіяльності людини» [11; 12, с. 160-167]. Натомість варто відзначити значні здобутки М. О. Сухомлина і Н. В. Стежко у питанні формування категоріального апарату концепції. Так, згідно із визначенням Н. В. Стежко, безпекою людського розвитку є «гарантована Конституцією країни забезпеченість матеріальних, соціальних потреб та духовних цінностей людини, умов її всебічного фізичного, інтелектуального, культурного розвитку, захищеність її від внутрішніх і зовнішніх загроз, що формує безпечні умови життєдіяльності в усіх сферах» [11]. На нашу думку, запропоноване визначення є найбільш ємним та відображає сутність і зміст процесу людського розвитку у контексті безпеки. Н. В. Стежко зосереджує увагу на важливій позиції держави у забезпеченні і гарантуванні безпеки людського розвитку, але сучасна роль держави у забезпеченні безпеки суверенітету, незалежності та громадян є сумнівною та переоціненою.

У дослідженнях М. О. Сухомлина, поняття безпеки людського розвитку визначається як «соціально-економічне явище, яке характеризується такими рисами: універсальність – безпека притаманна кожній людині, оскільки забезпечує процес її розвитку; взаємозалежність складових – безпека стосується не тільки окремої людини, але й суспільства в національному та загальносвітовому масштабі; підконтрольність розвитку подій – завчасне виявлення та усунення небезпек» [12]. Запропоноване визначення відображає соціально-економічний характер безпеки людського розвитку та основні ознаки: універсальність, підконтрольність розвитку подій, але на нашу думку визначення є недостатньо повним і потребує конкретизації.

Оскільки зазначені дефініції безпеки людського розвитку не в повній мірі відображають глибину та зміст поняття, вважаємо доцільним сформулювати авторське бачення сутності безпеки людського розвитку. У зв'язку із недостатньою термінологічною базою поняття безпеки людського розвитку, видове визначення сформулювати досить важко, тому варто дослідити дефініції його родових категорій: «людський розвиток», «безпека» та «людська безпека».

Дослідження сучасних поглядів щодо розуміння терміну «людський розвиток» із використанням морфологічного аналізу дало змогу ідентифікувати, виокремити та систематизувати основні морфологічні ознаки: ключова характеристика поняття, складові компоненти людського розвитку, мета, рівень і результати людського розвитку [4]. Серед сукупності визначень, запропонованих зарубіжними і вітчизняними авторами, ми погоджуємося з експертами ПРООН, які найбільш комплексно відобразили категорію людського розвитку у Доповіді людського розвитку у 2010 р., а саме: «розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дозволили людям прожити тривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого та сталого розвитку на нашій планеті». На нашу думку, визначення є найбільш повним і таким, що відображає сутність, глибину динамічність процесу та вимоги сучасності [4], тому саме така інтерпретація покладена в основу формулюванні поняття безпеки людського розвитку.

Попри ретельне дослідження сутності безпеки, відзначимо, що певне коло завдань, пов'язаних з аналізом сутності категорії «безпека», потребує постійного вивчення, адаптації і розвитку для потреб практичної і науково-дослідної діяльності, зокрема застосування поняття у рамках концепції безпеки людського розвитку. Наявність суперечок та визначених автором термінологічних розбіжностей у розумінні категорії «безпека» визначає необхідність проведення контент-аналізу сутності категорії «безпека».

Так, проаналізувавши сукупність дефініцій, запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями щодо проблем безпеки та сучасного бачення поняття, автором виокремлено основні ознаки: стан явища (родовий компонент), суб'єкт безпеки (те, на що чиниться вплив), мета, фактори впливу та заходи із забезпечення захисту. У результаті аналізу, з'ясовано, що відповідно до родового компоненту категорії, переважна більшість авторів визначень розглядають безпеку у статичному стані – об'єктивному чи суб'єктивному [6; 23], та як певний стан захищеності [9; 13].

Поняття безпеки як динамічного явища відображено у визначенні Б. Бузана [15], який розглядає безпеку крізь призму людського розвитку – свобода від загроз і розширення можливостей.

Відповідно до статико-динамічної ознаки, науковці визначають безпеку як «тип динамічної рівноваги» [8], «стан, що характеризує стабільність та баланс суперечностей у розвитку» [3], «стан, за якого забезпечується сталий та збалансований розвиток» [1]. Таким чином, варто звернути увагу на існування тісного зв'язку між безпекою та розвитком, що досліджувалось у працях С. І. Дорогунцова, О. М. Ральчук та А. М. Федоришевої. За результатами аналізу визначено, що безпека є «інваріантом існування розвитку»; безпека є транстермінологічним поняттям, тобто природа поняття безпеки охоплює аспекти людського й природного начала. Автори вважають, що «безпека-розвиток відповідає сталому розвитку соціоприродної системи і є динамічною формою існування безпеки» [5]. Погоджуючись з іншим науковцем В. М. Кузьомко, поняття «безпека» і «розвиток» тісно взаємопов'язані, «...відображаючи складність механізмів забезпечення функціонування і розвитку соціально-економічних систем» [7, с. 29-34].

Отже, на основі систематизації сукупності наукових джерел, узагальнивши досвід науковців, що досліджували проблеми безпеки і людського розвитку, запропоновано авторське визначення безпеки людського розвитку, під яким пропонуємо розуміти стан стійкої (стабільної) динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини з метою забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно набувається в процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя (табл. 1).

Таблиця 1

Декомпозиція поняття «безпеки людського розвитку»

Категоріальна складова	Людський розвиток	Безпека	Авторське визначення поняття «безпека людського розвитку»
------------------------	-------------------	---------	---

Ключова характеристика (родовий компонент)	процес розширення можливостей і свобод	стан стійкої динамічної рівноваги	стан стійкої (стабільної) динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод
Суб'єкт	людина	предмет, явище чи процес	людина
Мета	гармонійний та всебічний розвиток людини; забезпечення задоволення зростаючих потреб; досягнення гідного рівня життя	збереження основних характеристик і параметрів, стабільності розвитку і функціонування	з метою забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно накопичується в процесі розвитку
Результат	досягнутий рівень людського розвитку; досягнутий гідний рівень життя	запобігання загрозам та досягнутий високий рівень безпеки	досягнутий гідний рівень життя

У результаті проведеного аналізу визначено сутність поняття «безпека людського розвитку». Дане визначення містить компоненти, які відображають ключову характеристику, суб'єкт, мету і результат безпеки людського розвитку. У запропонованому визначенні акцент здійснено на тому, що процес безпеки є динамічним як і процес розвитку; також автор звертає увагу на те, що однією із головних цілей безпечного розвитку є реалізація потенціалу, що постійно накопичується в процесі розвитку, адже неефективне його використання призводить до гальмування розвитку людини, соціально-економічного та науково-технічного розвитку суспільства, а отже значно погіршує якість життя людини.

Висновки.

Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що поява нових глобальних проблем, що перешкоджають людському розвитку, потребує теоретичного та практичного переосмислення поняття «безпека». За результатами аналізу, узагальнено три основні підходи бачення безпеки: ліберальний, політичний і критичний, останній з яких є необхідним сучасному суспільству для досягнення безпечного та стабільного людського розвитку.

За результатами аналізу формування та розвитку положень концепції

людської безпеки автори дійшли висновку, що бачення концепції людської безпеки у рамках парадигми людського розвитку помилкове, оскільки це досить нова самостійна система поглядів, що має всеохоплюючий характер. Аналіз положень концепції людської безпеки та її взаємозв'язок із людським розвитком дозволив відтворити місце безпеки людського розвитку, яка є водночас елементом як концепції людського розвитку, так і концепції людської безпеки. У результаті узагальнення досвіду науковців, що працювали над проблемами змістовного наповнення поняття безпеки та морфологічного аналізу поняття людського розвитку, запропоновано авторське визначення поняття безпеки людського розвитку.

Перспективами подальших наукових досліджень виступає обґрунтування основних положень концепції безпеки людського розвитку та формування методичного підходу до його оцінки.

Список використаних джерел

1. Бойко В. В. Формування системи безпеки як складової сталого економічного розвитку / В. В. Бойко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства : економічні науки. – 2010. – Вип. 105. – С. 146-153.

2. Воротнюк М. Парадигма людської безпеки : теорія та практика [Електронний ресурс] / М. Воротнюк // Людська безпека як імператив сучасної епохи : переніс фокусу з держави на людину. – К. : Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні. – 18 с. – Режим доступу : <http://libraiuy.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf>. – Дата доступу : 04.10.2017.

3. Головченко О. М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки: монографія / О. М. Головченко. – Одеса : Бакаєв Вадим Вікторович, 2008. – 399 с.

4. Дем'яненко А. А. Морфологічний аналіз сутності поняття «людський розвиток» / А. А. Дем'яненко // Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Запоріжжя, ЗНТУ, 30-31 березня 2017 р.). – Запоріжжя :

«Просвіта», 2017. – Т. 2. – С. 158-160.

5. Дорогунцов С. І. Безпека розвитку і безпека стабільності – відповідь на виклики глобалізації / С. І. Дорогунцов, О. М. Ральчук, А. М. Федоришева. – К. : Т-во «Знання України», 2004. – С. 38-39.

6. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1 (31). – С. 147-154.

7. Кузьомко В. М. Економічна безпека як наукова категорія / В. М. Кузьомко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2010. – Вип. 9. – С. 29-34.

8. Лесков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности / М. А. Лесков // Безопасность: Информационный сборник. – 1994. – № 4. – С. 66.

9. Резник О. Н. Экономическая безопасность как составляющая национальной безопасности Украины, которая охраняет финансовую систему Украины / О.Н. Резник // *Legea si viata*. – 2016. – № 11/2 (299). – С. 92-95.

10. Статистика бедности по странам [Электронный ресурс] // Статистика бедности. – Режим доступа : <http://vawilon.ru/statistika-bednosti-uroven-zhizni-naseleniya-po-stranam/#i-7>. – Дата доступа : 04.10.2017.

11. Стежко Н. В. Безпека людського розвитку в Україні та шляхи підвищення її рівня [Текст] : дис... канд. екон. наук: 08.00.07 / Стежко Надія Володимирівна ; Кіровоградський національний технічний ун-т. – Кіровоград, 2007. – 254 с.

12. Сухомлин М. О. Теоретичні та методологічні підходи до визначення безпеки людського розвитку / М. О. Сухомлин // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 160-167. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkntu_e_2011_20%281%29__26. – Дата доступа : 04.10.2017.

13. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступа <http://sum.in.ua/p/1/137/2>. – Дата доступа : 04.10.2017.

14. Booth K. Theory of World Security [Electronic resource]. Cambridge: Cambridge University Press. – 2008. – Available at : <http://www.camb>

ridge.org/us/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521543170. – Access date : 04.10.2017.

15. Barry Buzan, «New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century» *International Affairs*. – 1991. – № 67 (3). – P. 432-433.

16. Conflict Site Dataset [Electronic resource]. – Available at : <https://www.prio.org/Data/Armed-Conflict/>. – Access date : 04.10.2017.

17. Human Security Now (report) [Electronic resource] // Commission on human security. – New York, 2003. – Available at : http://www.un.org/humansecurity/sites/www.un.org.humansecurity/files/chs_final_report_-_english.pdf. – Access date : 04.10.2017.

18. Lloyd's cyber-attack strategy [Electronic resource]. – Available at : www.lloyds.com/~media/files/the-market/operating-at-lloyds/lloyds-cyber-attack.pdf?la=en. – Access date : 04.10.2017.

19. Natural catastrophes and man-made disasters in 2016: a year of widespread damages // *Sigma*. Swiss Re Institute. – 2017. – № 2. – P. 2.

20. Peoples C. *Critical Security Studies: An Introduction* [Electronic resource] / C. Peoples, N. Vaughan-Williams – Routledge, 2010. – Available at : <http://www.bristol.ac.uk/spais/people/columba-l-peoples/pub/2617537>. – Access date: 04.10.2017.

21. State of World Population [Electronic resource]. – Available at : <http://www.unfpa.org/swop>. – Access date : 04.10.2017.

22. UNDP Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. – New York : Oxford University Press, 1994. – 226 p.

23. Wolfers A. *Diskont and Collaboration, Essays on International Politics* [Text] / A. Wolfers. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1962. – 150 p.